

Jože Žontar

Arhiv Republike Slovenije
Zvezdarska 1
Ljubljana
Slovenija

HISTORIOGRAFIJA I ARHIVISTIKA

UDK 930.25:930.1

Izlaganje sa znanstvenog skupa

Kako je u prvoj polovini 19. stoljeća kritička historiografija dobijala veće priznanje, historiografija je konačno počela pokazivati veći interes za aktivno gradivo. Uređenje starih arhiva preuzimaju povjesničari, a postojeće arhivske ustanove su počele zapošljavati svoje djelatnike iz redova povjesničara, koji su inicirali osnivanje novih arhiva.

Zanimanje za gospodarsku, socijalnu te za druge vrste povijesti, koje se počelo razvijati u drugoj polovici 19. stoljeća, rezultiralo je stalnim širenjem sadržaja pojma arhivskog gradiva. Nakon II. svjetskog rata povećalo se zanimanje za proučavanje najnovijeg doba i stoga za mlade gradivo. Nagli društveni razvoj – i konzekventna ekspanzija raznih grana prava – imao je za posljedicu skokovit rast administrativnog gradiva i njegovo naglo odumiranje za administrativne potrebe. Štoviše, tehnički razvoj je imao za posljedicu nastanak novih vrsta arhivskoga gradiva.

Od 19. je stoljeća djelatnost arhiva bila usmjerena prvenstveno na potrebe povjesničara. Uz pomoćne povijesne znanosti, na arhivistiku su gledali kao na radni napatuk za opis arhiva. Neposredno prije II. svjetskog rata, a poglavito nakon njega, arhivska se djelatnost postupno počela oslobadati društva povijesne znanosti. I u povijesnoj je znanosti došlo do odmaka od klasičnog poimanja izvora. Arhivsko su gradivo počeli intenzivnije koristiti nepovjesničari i tako su se arhivi počeli zanimati za potrebe drugih istraživača, za kulturne svrhe, uključivo podršku uredskom poslovanju. Za arhive su počeli koristiti izraz memorija čovječanstva, a dostupnost arhiva se deklarira kao demokratsko pravo svake osobe.

Arhivistika je zadnjih desetljeća napravila ogroman korak u svom razvoju i dobila međunarodno priznanje. Način rada s arhivskim gradivom povjesničare sam po sebi ne zanima, ali postoji indirektna veza između historiografije i arhivistike. Cilj rada arhiva je to što povezuje arhivistiku s historiografijom. Za svoje potrebe arhivistika unapređuje povijest institucija. Pridružujem se Eliu Lodoliniju u njegovom vjerovanju, da su povijest i arhivistika dvije različite znanosti, iako obostrano korisne.

Historiografija se dugo vremena oslanjala gotovo isključivo na neposredne historiografske izvore (npr. kronike, anale). Novo se usmjerenje pokazalo npr. već kod Janeza Vajkarda Valvasora, pisca poznatog povijesnog, zemljopisnog i etnografskog djela Slave vojvodine Kranjske, izdanog 1689. godine, gdje opisuje kako je pri pisanju knjige, koja govori o mjestima, trgovima, dvorcima i samostanima Kranjske, naišao na nebrojene teškoće. Tako mu skoro niti jedno vlastelinstvo nije htjelo dati potrebne podatke. "Usmene molbe, posebni izaslanici, koje sam im slao, pozivi i pismene molbe, nisu ništa pomogli. Izaslanici su donosili cijele tovare obećanja, od kojih se niti trunka nije ispunila. Neki su sumnjali i mislili da od njih želim izvući bog zna kakve tajne, drugi su živjeli u takvom neznanju da niti o svom vlastitom gnijezdu nisu ništa znali." Jednake teškoće imao je Valvasor i kod mjesta i trgova, samo su – po njegovim riječima – "Novo Mesto i Kamnik nekako pomogli djelu, no sve sam drugo morao uz neopisive teškoće oteti iz raznih starih popisa i spisa kako van države tako i u njoj. Svi su ti spisi i dokumenti bili autentični i vjerodostojni, u pogledu njihove istinitosti nije bilo niti najmanjeg uzroka sumnje. Ipak sam puno dodao iz vlastitog iskustva i znanja."¹

Iz opisanog primjera jasno je vidljiva autorova spoznaja da je za vjerodostojnu historiografiju potrebno osloniti se na sve raspoložive izvore. Kako je kritička historiografija dobivala na važnosti – proces je trajao sve do 19. stoljeća – tako prestaje skoro isključivo oslanjanje na neposredne historiografske izvore i počinje se širiti područje izvora, koje koristi historiografija, u prvom redu na srednjovjekovne isprave.

U prvoj polovici 19. stoljeća se konačno proširuje znanstveno zanimanje i na aktivno gradivo. Romantizam je povećao zanimanje za povijest, pri čemu je u potpunosti uvažena spoznaja da povijesne izvore treba kritički koristiti.² Tada je riječ arhiv dobila novo značenje, značenje povijesne riznice. Uređenje starih arhiva preuzimaju povjesničari, djelatnici u već postojećim arhivskim ustanovama (npr. Fran-

¹ Johann Weichard Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain, Laibach-Nürnberg 1689, 11. knjiga, str. 3–4.

² Bogo Grafenauer, Struktura in tehnika zgodovinske vede: Uvod v študij zgodovine, Ljubljana 1980, str. 59–86; Mirjana Gross, Suvremena historiografija: Korijeni, postignuća, traganja, Zagreb 1996, 111 str.

cuski nacionalni arhiv u Parizu, Austrijski državni arhiv u Beču; djelomičan izuzetak je bio Public Record Office u Londonu), počinju se zapošljavati iz redova povjesničara, a povjesničari su inicirali i osnivanje novih arhiva. U Francuskoj su već 1839. godine razlikovali primarnu i sekundarnu vrijednost arhiva. To je dovelo do emancipacije arhivistike od služenja isključivo u pravne svrhe.³

Do 19. je stoljeća povijest, koja se već počela priznavati kao znanost (ne više kao literatura), uglavnom bila ograničena na tzv. povijest događaja i prvenstveno se zanimala za vladare, političare, bitke i druge zanimljive događaje. Na početku stoljeća je težište još uvijek bilo na političkoj povijesti, dok se u drugoj polovici 19. stoljeća počelo razvijati zanimanje i za gospodarsku, socijalnu te za druge vrste povijesti, koje pri proučavanju skoro u potpunosti ovise o izvornom arhivskom gradivu, jednostavno stoga, što stariji povijesni zapisi za ta područja nemaju skoro nikakvih podataka. U središte povijesnog zanimanja su postepeno došle također i pojave, koje su u dotadašnjim prikazima povijesnog razvoja bile na marginama ili uopće nisu niti bile obuhvaćene. Posljedica toga je bilo stalno širenje sadržaja pojma arhivskog gradiva.

Nakon II. svjetskog rata povećalo se zanimanje za proučavanje najnovijeg doba (*Zeitgeschichte*) i stoga za mlađe gradivo te za nove vrste arhivskoga gradiva. Tehnološki razvoj imao je, naime, za posljedicu nastanak novih vrsta arhivskoga gradiva: fotografija, filma, fonografskoga gradiva, audio- i videotraka, računalnih zapisa i optičkih diskova. Tako se područje arhivskoga gradiva progresivno širilo, da bi uključilo sve vrste izvora koji istraživačima mogu biti potrebni. Pojam arhivskoga gradiva je tako dobio svoju današnju širinu i uz sadašnji tehnološki razvoj, najvjerojatnije još nije zaključen.

Od 19. je stoljeća djelatnost arhiva bila usmjerena prvenstveno na potrebe povjesničara. Arhivska funkcija se identificirala s istraživanjem povijesti, sakupljanjem i sređivanjem dokumenata i postupno je prevladalo načelo provenijencije. Arhivi su počeli objavljivati sve više pomagala za korištenje gradiva, pri čemu je vodila Francuska. Uz pomoćne povijesne znanosti na arhivistiku su gledali kao na radni napatuk za opis arhiva. Tipične su bile još prije pedeset godina – barem na području

³ Wolfgang Leesch, *Methodik, Gliederung und Bedeutung der Archivwissenschaft*, u: *Archivar und Historiker: Studien zur Archiv- und Geschichtswissenschaft*, Berlin 1956, str. 16–19; Robert Henri Bautier, *La phase cruciale de l'histoire des archives: La constitution des dépôts, d'archives et la naissance de l'archivistique (XVe-début du XIXe siècle)*, *Archivum* 18, Paris 1968, str. 139–141, 149; Michael Roper, *The academic use of archives*, *Archivum* 29, München etc. 1982, str. 27–28; Bruno Delmas, *What is the Status of Archival Science in France Today?*, u: *The Concept of Record*, *Skrifter utgivna av Riksarkivet* 4, Stockholm 1998, str. 28.

bivše Jugoslavije – rasprave o tome, da li su arhivi znanstvene ustanove, pri čemu se mislilo na povijesnu znanost.⁴

Ništa manje važna nije bila niti činjenica da je nagli društveni razvoj u posljednjem stoljeću, a time i širenje raznih grana prava, imao za posljedicu naglo (neusporidivo s ranijim razdobljima) povećanje količine administrativnog gradiva i nagli prestanak potrebe za tim gradivom u administraciji. Arhivi su počeli preuzimati mlađe gradivo, a time se vremenski raspon gradiva snažno povećao. U srednjoj i istočnoj Europi tomu su također pripomogle i promjene društvenog uređenja nakon Drugog svjetskog rata, kada je cjelokupno gradivo iz prijašnjih sustava izgubilo svoje primarno značenje. U svojoj brizi za očuvanjem gradiva arhivi su počeli pokazivati sve veće zanimanje za suvremeno gradivo i počeli tražiti veze sa stvarateljima arhivskoga gradiva.

Ponegdje već neposredno prije II. svjetskog rata, a napose nakon njega, počelo je novo razdoblje razvoja arhivistike. Arhivistika, koja je bila rezultat opisanih shvaćanja, nije mogla zadovoljavati stručne potrebe, koje su postajale sve veće i zahtjevnije. To je prije četrdeset godina jasno opisao Sergij Vilfan: "Strana literatura i domaća praksa su skoro do najnovijeg doba razvijale prvenstveno metodologiju za obradu najstarijega gradiva. Čak je i u klasičnim inozemnim školama još i danas skoro sav interes okrenut starijem gradivu, u pravilu srednjovjekovnom. (Takvo znanje nije suvišno ni u modernim arhivima, jer daje solidne temelje svakom radu, no samo po sebi ne zadovoljava.) Niti starija strana literatura, niti klasične arhivske škole, niti praksa naših tadašnjih arhiva nisu mogli dati svu potrebnu osnovu za metodologiju rada na ogromnoj većini arhivskoga gradiva – na gradivu od druge polovice 19. stoljeća nadalje."⁵

To je također bilo razdoblje kada se arhivska djelatnost postupno počela oslobađati društva povijesne znanosti. I u povijesnoj je znanosti, naime, došlo do odmak od klasičnog poimanja izvora. Akademska povijest se prestala isključivo temeljiti na arhivskom gradivu (naročito pod utjecajem: "L'École des Annales"). Taj je odmak Mirjana Gross ovako objasnila: "Izvori nisu predmet povjesničareve spoznaje. To su samo sredstva za spoznaju povijesnog razvoja, kanali informacija o povijesnim činjenicama. Proces stjecanja podataka o povijesnim činjenicama iz izvora je posebna oznaka povijesne znanosti. Zadaća proučavanja izvora i njihovih informacija je ustanovljenje određenih povijesnih činjenica, koje služe daljnjoj kritičkoj obradi te su neizbježan preduvjet za izgradnju strukture znanstveno utemeljenog po-

4 Milan N. Nikolić, Arhivi kao naučne ustanove, *Bibliotekar* 2, Bcograd 1950, str. 179–188; Milko Kos, Naši arhivi – znanstvene ustanove, *Naši razgledi* 1956, str. 409.

5 Sergij Vilfan, 60 let Mestnoga arhiva ljubljanskega, *Mestni arhiv ljubljanski, Poročila in pregledi gradiva*, sv. 1, Ljubljana 1959, str. 39.

vijesnog izvješća."⁶ Istovremeno su arhivsko gradivo počeli intenzivnije koristiti nepovjesničari i tako su se arhivi počeli zanimati za potrebe drugih istraživača, za kulturne svrhe (izložbe, predavanja, razgledavanje arhiva, itd.), te administrativna pitanja, uključujući uredsko poslovanje. Taj je razvoj podržavalo i novo arhivsko zakonodavstvo, koje se više nije ograničavalo na pitanje osnivanja arhiva, već je također ovlastilo arhive da vrednuju i preuzimaju arhivsko gradivo.

Sve to imalo je za posljedicu novu razvojnu fazu, u kojoj arhivisti nisu više kao prije posvećeni čuvanju dokumenata, koji će osiguravati odgovore na pitanja što će ih povjesničari danas postavljati. Cilj je što bolje sačuvati informacije, koje se mogu pokazati korisnima u odgovoru na pitanja svih vrsta, ne samo danas, već također i u budućnosti. Ta orijentacija, naime, da se služi općim potrebama, a ne samo potrebama povjesničara, imala je za posljedicu metodičniji, iscrpniji, sistematičniji i objektivniji postupak sakupljanja, odabiranja i opisivanja arhivskoga gradiva.⁷ Za arhive su počeli koristiti izraz memorija čovječanstva, a dostupnost arhivima se deklarira kao demokratsko pravo svake osobe. Ta orijentacija još je više jačala širenjem informacijske tehnologije i na arhivsku djelatnost.

Pitajmo se, gdje je mjesto arhivistike danas? Aktivnosti, kojih je cilj da se arhivsko gradivo zaštititi i da služi svojoj svrsi, imaju različite osnove, što je dovelo do razvoja različitih strukovnih disciplina koje ih proučavaju. Arhivistika se (također u užem smislu riječi) može preciznije definirati kao znanost, koja proučava način stručnog rada, čija je zadaća određivanje arhivskoga gradiva (vrednovanje) i njegova obrada, kako bi se postigla njegova najbolja upotrebljivost. Njen predmet proučavanja je, dakle, metodologija toga rada (ipak, to nije dostatno da bi se zvala znanost o arhivskom gradivu). Ako su spomenute aktivnosti pravno normirane, onda su one takođe predmet proučavanja pravne znanosti. Značaj arhivske tehnike je drugačiji. Arhivska tehnika prenosi iskustva tehničkih znanosti na arhive i arhivsko gradivo – u tom slučaju govorimo o fizičkom aspektu gradiva – sa zadaćom da se gradivo najbolje fizički zaštititi.⁸

Potrebno je naglasiti, da je arhivistika napravila ogroman korak u svom razvoju zadnjih desetljeća. Počela se baviti problemima vrednovanja s velikim, relativno nedavno nastalim fondovima, te s novim vrstama arhivskoga gradiva. Arhivistika

⁶ Mirjana Gross, *Historijska znanost*, Zagreb 1980, str. 242–243.

⁷ Bruno Delmas, *What is the Status of Archival Science in France Today?*, str. 28–29.

⁸ Sergij Vilfan – Jože Žontar, *Arhivistika*, Ljubljana 1973, str. 16–19; *Dictionary of Archival Terminology*, International Council on Archives Handbook Series, Volume 3, München etc. 1984, str. 23–24; Angelika Menne-Haritz, *Schlüsselbegriffe der Archivterminologie*, Veröffentlichungen der Archivschule Marburg - Institut für Archivwissenschaft 20, Marburg 1992, str. 40; Michel Duchemin, *Archives, archivistes, archivistique: Définitions et problématique*, u: *La pratique archivistique française*, Paris 1993, str. 25.

nije samo povećala i poboljšala svoju metodologiju, već nastavlja objašnjavati i razvijati teorijsku osnovu. U zadnje je vrijeme uspjela ujednačiti stajališta o brojnim pitanjima, što je dovelo do njenog međunarodnog priznanja. Ima svoj predmet istraživanja i razvila je vlastitu metodu. Zato su sumnje o tome da li je arhivistika uopće znanost pretjerano skeptične. Angelika Menne-Haritz naglašava, "da arhivska znanost daje teorijsku osnovu za zadaće arhiva i metodološku pouzdanost za svakodnevni rad. Kao samostalna znanstvena disciplina raspolaže instrumentima koji joj pomažu da ustanovi probleme i nađe put za njihovo rješavanje."⁹ Pitanje je kakva je vrsta znanosti? Arhivistika nije istraživačka znanost u tom smislu, da bi njena konačna zadaća bila ustanovljenje nekih prirodnih ili društvenih zakonitosti ili proučavanje društvenih pojava uopće. Ako se arhivistika služi takvim nalazima ili istraživanjima, oni su u njenom sustavu podređeni zadaći uređenja ili poboljšanja načina rada. Bruno Delmas naglašava kako arhivistika nije egzaktna znanost, ali vjeruje da je vrsta prirodoslovne znanosti.¹⁰ To vrijedi utoliko, što se arhivistika temelji na iskustvu, ali se ipak bavi i nečim što je rezultat ljudske intelektualne aktivnosti.

Način rada s arhivskim gradivom povjesničare sam po sebi ne zanima, ali postoji posredna veza između historiografije i arhivistike. Osnovno načelo vrednovanja dokumentarnog gradiva je da ga treba ocjenjivati prema vremenu u kojem je nastalo. Za to je, naravno, potrebno poznavanje povijesti. Nadalje, za razumijevanje nekog područja društvenog života potrebno je stručno znanje na tom području. Takve zahtjeve si postavljaju povjesničari, ali tim više to vrijedi za arhiviste. Bogo Grafenauer je zabilježio: "Povjesničar se također mora – prije negoli zaroni u prošlost – upoznati s onim mentalnim kategorijama i pojmovima svakodnevnog života, koji su potrebni za spoznavanje šarolike slike života. Tko ne pozna život i rad seljaka, neće moći razumjeti agrarnu povijest, a još je manje može istraživati; to isto vrijedi za politički život ... Bez iskustava koja su mu pomogla da stekne relevantne temeljne pojmove, povjesničar je do određene mjere čak nesposoban analizirati prošlost."¹¹ Može se dodati, da za arhiviste vrijedi isto.

Arhivistika direktnije dolazi u vezu s poviješću preko tradicionalnih pomoćnih povijesnih znanosti. Budući da su te znanosti za rad u arhivu jednako važne kao i za rad povjesničara i budući da su se razvile prije arhivistike, još se danas često s njima izjednačava profesionalni identitet arhivista. Nemoguće je složiti se sa tvrdnjom Luciane Duranti, da se arhivistika razvila u 19. st. iz diplomatike, te da su čak povjesni-

⁹ Angelika Menne-Haritz, Archivfachliche Ausbildung: Den Anforderungen der Gesellschaft des 21. Jahrhunderts gerecht werden, *Archivum* 39, München etc. 1994, str. 265, 378.

¹⁰ Bruno Delmas, What is the Status of Archival Science in France Today?, str. 27.

¹¹ Bogo Grafenauer, Temeljni pojmi o zgodovini, u: Svetovna zgodovina, Ljubljana 1981, str. XXXI.

čari preuzeli metode djelatnika u pismohranama.¹² Što se tiče znanosti o ispravama (*Aktenkunde*), ona proučava njihov karakter i oblik. Za razliku od Brune Delmasa smatram pak – isto kao i Johannes Papritz u svom djelu *Archivwissenschaft* – da su pitanja u vezi s aktima u proceduralnom i institucionalnom kontekstu njihova stvaranja, stvar arhivistike, a ne povijesnih pomoćnih znanosti.¹³ Za svoje potrebe arhivistika unapređuje disciplinu, koja je neposredno povezana s primjenom načela provenijencije, to jest s poviješću uprave, sudstva i općenito strukturom organizacija, a može ju se smatrati kombinacijom povijesnih i upravnih znanosti. Na kraju krajeva arhivi ipak direktno odražavaju administrativnu povijest svojih stvaratelja.

Prije svega treba biti jasno, da arhivistika nije zbroj svih znanja potrebnih za rad u arhivu, jer inače ne bi bila samostalna disciplina. Da se znanosti pri svakodnevnom radu na različite načine isprepleću, nešto je posve normalno. Relacija arhivistika – historiografija je samo jedan takav primjer. Zaključit ću s Eliom Lodolini-jem: "To su dvije različite znanosti, iako obostrano korisne (ne može se zamisliti arhivista koji ignorira povijest ili pravo, niti povjesničara, koji barem malo drži do sebe, koji ne zna kako se istražuju arhivi)."¹⁴

Summary

HISTORIOGRAPHY AND ARCHIVAL SCIENCE

With the widespread recognition of critical historiography in the first half of the 19th century, historiography finally began to show a broader interest in records. The keeping of old archives was taken over by historians, and existing archival institutions began to recruit its personnel from among historians. Historians were those who initiated the establishment of archives.

In the second half of the nineteenth century, a growing interest in economic and social history as well as other historical branches began to develop, resulting in the continuous broadening of the contents of the term archival material. The period following the Second World War brought an increased interest in the most recent period and, consequently, for younger material. Rapid social development led which led to the enormous growth of administrative materials and the rapid decrease of their

¹² Luciana Duranti – Heather MacNeil, Varovanje integritete elektronskih dokumentov: Poročilo o raziskovalnem projektu magistrskega programa arhivistike na Univerzi Britanske Kolumbije, Arhivi 20/1997, str. 59.

¹³ Bruno Delmas, What is the Status of Archival Science in France Today?, str. 30; Johannes Papritz, *Archivwissenschaft*, sv. 1 i 2, Archivschule Marburg – Institut für Archivwissenschaft, Marburg 1976.

¹⁴ Elio Lodolini, The War of Independence of Archivists, *Archivaria* 28, Summer 1989, str. 43.

useful life for administrative purposes. Moreover, technical development triggered the production of new types of archival material.

From the 19th century onward, the activities of archives were focused primarily on the needs of historians. Alongside auxiliary historical sciences, archival science was seen as a for the description of archives. Immediately before the Second World War, and especially afterwards, archival activities gradually began to free themselves of the company of historical science. Historical science itself slowly moved away from the classical understanding of sources. Archives began to be more intensively used by persons other than historians, and thus were stimulated to show an interest for the needs of other researchers, serve cultural and administrative purposes, including support to office activities. Archives were considered "the memory of mankind", and access to them was declared to be the democratic right of everyone.

In recent decades, archival science has experienced intensive development and gained international recognition. Historians are not interested in the very manner of treating archival material. What links archival science to historiography is the very objective of the work of archives. Archival science connects with history more directly through traditional auxiliary historical sciences. For its own needs, archival science supports the development of the history of institutions. I join Elio Lodolini in his belief that history and archival science are two difference sciences, though mutually reliant on one another.